

Анна ГАФІАТУЛІНА,

аспірант, викладач кафедри практичної психології,
Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КЛЮЧОВОГО ПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

Статтю присвячено дослідженню змістового аспекту національної самосвідомості студентської молоді України. Виділено й описано характерні особливості семантичної диференціації ключового поняття національної самосвідомості («нація») студентами північного, південного, західного та східного регіонів України. Виявлена загальна тенденція до позитивної оцінки своєї нації. На підставі факторного аналізу визначено загальні та регіональні особливості оцінювання своєї нації українськими студентами.

Ключові слова: національна самосвідомість, нація, психосемантика, семантичний диференціал, студенти, Україна.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним з основних факторів, що детермінують процес демократичного розвитку держави є формування національної самосвідомості її молодих громадян. Науковий інтерес до вивчення тематики національного буття значно виріс за останні десятиріччя, проте і досі не знайдено важелів успішного становлення української держави. Основним завданням Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді є розвиток і формування національної самосвідомості особистості. В контексті цього державного завдання досить важливими є дослідження, які присвячені психологічним особливостям національної самосвідомості молоді України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Сутність і пошук шляхів формування та розвитку національної самосвідомості представлені у працях А. М. Березіна [1], С. М. Бойко [2], В. В. Борисова [3], М. Й. Боришевського [4], О. А. Михневич [5], Д. В. Піонтковської [6], В. Ф. Соколової [7], Л. М. Співак [8], О. В. Шевченко [9]. Проблема вивчення

психологічних особливостей національної самосвідомості в студентському віці залишається відкритою й потребує ґрунтовного, комплексного наукового розв'язання як на теоретико-методологічному, так і на емпіричному рівні. Зокрема, необхідним є вивчення змістової характеристики національної самосвідомості (індивідуальної та суспільної системи значень). Ще однією не менш важливою проблемою означеної проблематики є питання регіональних особливостей національної самосвідомості українців.

З огляду на вищезазначені аспекти, **метою статті** є визначення особливостей семантичної диференціації ключового поняття національної самосвідомості, яким є поняття «нація», студентами різних регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В експерименті, який проводився протягом 2015–2016 року, взяли участь 653 респонденти – студенти віком від 19 до 23 років з різних регіонів України. За показником статі до вибірки ввійшли 448 дівчат і 205 юнаків; за віковим показником вибірка охопила: 112 осіб – 17–18 рр., 171 – 19–20 рр., 165 – 21–22 рр., 107 – 23–24 рр., 98 – 25–26 рр. В ході дослідження було виділено чотири групи досліджуваних: 1 група – м. Київ (113 осіб), м. Суми (51 осіб); 2 група – Харків (187 осіб); 3 група – Луцьк (142 особи); 4 група – м. Мелітополь (101 особа), м. Бердянськ (59 осіб). Досліджувані групи отримали відповідні назви: перша група – Північ, друга – Південь, третя – Схід, четверта – Захід. Приналежність міст до певного регіону визначалась адміністративним устроєм України.

З метою вивчення значенневої характеристики самосвідомості нами був обраний метод психосемантики, що презентований у нашому дослідженні методикою семантичного диференціалу. Психосемантичний підхід передбачає розгляд людської свідомості (самосвідомості) крізь призму її внутрішніх детермінант, дослідження закономірностей творення суспільної свідомості шляхом вивчення ціннісно-сміслової сфери її суб'єктів, носіїв. Визначальною вважається система потреб, інтересів, поглядів, переконань, цінностей особистості, яка закарбовується у системі значень і відтворюється за допомогою мови.

Методи психосемантики дозволяють вивчати генезис, будову і функціонування індивідуальної системи значень, яка заломлює сприйняття суб'єктом світу, інших і самого себе. Метод семантичного диференціала спрямований не тільки на пошук семантичного простору й аналіз покладених у його основі факторів, але й на вивчення взаємного розташування об'єктів у цьому просторі, тобто розходжень у сприйманні цих об'єктів, розглянутих респондентом. Метод семантичного диференціала дозволяє знаходити усереднені показники, виділяти типи людей, що мають подібне сприймання розглянутого об'єкта. Застосування цього методу створює можливість строгої формалізації експерименту, що дозволяє одержати більш-менш адекватну інформацію про досить тонкі психологічні структури свідомості. У методі семантичного диференціала вимірювані об'єкти (поняття, зображення) оцінюються за рядом біполярних градуированих (трьох-, п'яти-, семибальних) шкал, полюси яких задані за допомогою вербальних антонімів. Оцінки понять за різними шкалами загалом корелюють один з одним, і за допомогою факторного аналізу вдається виділити пучки таких високорелюючих шкал, згрупувати їх у фактори [10].

Фактор можна розглядати як значеннєвий інваріант змісту вхідних у нього шкал, і в цьому сенсі фактори є формою узагальнення прикметників-антонімів, на базі яких будується семантичний диференціал, а його факторна структура відбиває структуру антонімії в лексиці. Групування шкал у фактори дозволяє перейти від опису об'єктів за допомогою ознак, заданих шкалами, до більш об'ємного опису за допомогою меншого набору категорій-факторів і представити смисл об'єкта у вигляді сукупності факторів з різними коефіцієнтами ваги.

У нашому дослідженні був використаний розроблений О. М. Лозовою частковий семантичний диференціал (модифікований тест Ч. Осгуда). Студентам було запропоновано оцінити націю за 23 парами антонімів-прикметників, таких як, приємна-неприємна, рідна-чужа, дружня-ворожа та ін.

Процедура побудови семантичного простору, який описує й диференціює уявлення про психологічні особливості досліджуваного включала реалізацію трьох послідовних етапів. Перший етап – проведення процедури оцінювання. Другий етап – математичне опрацювання отриманих емпіричних даних за допомогою факторного аналізу. Третій етап – змістовий аналіз даних, отриманих після математичного опрацювання й створення семантичного простору. Інтерпретація виділених факторів відбувалася на основі пошуку смислових інваріант, які поєднують шкали, що належать до певного фактору.

На основі комп'ютерної програми SPSS 17.0 за допомогою методу головних компонентів проводилася факторизація отриманих експериментальних даних. Для всіх чотирьох досліджуваних груп було встановлено рівень статистичної значущості факторів у показниках не нижче 10% поясненої дисперсії і статистичної значущості шкал – 0.60.

У результаті факторизації поняття «нація» студентами північного регіону було виділено 5 факторів (доля поясненої дисперсії – 70,3%). Перший фактор (доля поясненої дисперсії – 27,7%) містить у собі шкали: рідний (0,885), гарний (0,817), приємний (0,813), близький (0,803), природний (0,719), шляхетний (0,661), гордий (0,604), що дозволяє визначити зміст фактору як *Позитивна оцінка*. Другий фактор (15,8%) наповнений шкалами: щасливий (0,834), вільний (0,719). Фактор прочитується як *Щастя бути вільним*. Третій фактор (9,9%) утворюється шкалою простий (0,782). Відповідно фактор *Простота*. Четвертий фактор (8,7%) становить одна категорія: цілий (0,700). Це фактор *Цілісність*. П'ятий фактор (8,1%) увібрав у себе конструкти: жіночий (0,771), великий (0,614). Назва фактору – *Фемінність*.

За результатами факторизації категорії «нація» респондентами північного регіону України можемо зробити висновок про абсолютно позитивне сприйняття нації студентами. Нація для студентської молоді України постає як рідна, гарна, приємна (фактор позитивної оцінки), щаслива та вільна, а також проста, цілісна і жіноча.

У результаті факторизації поняття «нація» студентами південного регіону було виділено 7 факторів (доля поясненої дисперсії – 75,9 %). Перший фактор (15,2 % поясненої дисперсії) увібрав у себе шкали: добрий (0,829), веселий (0,771), вільний (0,717), щасливий (0,714), великий (0,629). Фактор отримав назву *Позитивна оцінка*. Другий фактор (12,5 %) включив у себе шкали: близький (0,823), рідний (0,804), український (0,623). Фактор визначається як *Близькість рідного*. Третій фактор (11,5%) утворюється однією категорією: природний (0,845), в якій відбилася однойменна якість *Природність*. Четвертий фактор (9,7 %) забезпечується семантикою двох шкал – самобутній (0,845), гордий (0,766), Фактор було названо *Самобутність*. П'ятий фактор (9,6%) утворюється шкалами: зрозумілий (0,804), цілий (0,633), приємний (0,617). Фактор отримав назву *Простота*. Шостий фактор (9,4%) утворюється семантикою однієї шкали: молодий (0,823). Фактор *Молодість*. Сьомий фактор (8,0%) наповнений шкалами: мужній (0,804), могутній (0,682). Семантику фактору можна визначити як *Маскулінність*.

Отже, у студентів південного регіону України спостерігаємо позитивне сприйняття своєї нації, що відображено в характеристиках, якими респонденти наділяють націю, а саме – оптимізм, близькість рідного, природність, самобутність, простота, молодість, мужність.

У результаті факторизації кореляційної матриці оцінок поняття «нація» в групі досліджуваних західного регіону було отримано 6 факторів, які відображають 75,5 % вибірки. Головний фактор (доля поясненої дисперсії 16,7%) увібрав у себе шкали: український (0,849), самобутній (0,752), добрий (0,706). Фактор отримав назву *Українська самобутність*. Другий фактор, що пояснює 15,4% дисперсії, утворюється такими категоріями: приємний (0,831), гарний (0,804), природний (0,615). Назва фактору – *Позитивна оцінка*. Третій фактор (12,2%) утворюється такими факторами: зрозумілий (0,809), шляхетний (0,790). Фактор прочитується як *Шляхетність*. Четвертий фактор (11,3%) вміщує шкали: простий (0,851), веселий (0,613), дружній (0,606). Фактор *Щирість*. П'ятий фактор (11,4%) утворюється такими компонентами: молодий

(0,809), цілий (0,650). Назва фактору – *Молодість*. Шостий фактор (8,6%) вміщує одну категорію – близький (0,789), що дозволяє визначити назву фактору як *Близькість*.

Отже, для студентів західного регіону нація наділяється такими характеристиками як українська, приваблива, шляхетна, щира, молода та близька. У психосемантичній характеристиці свідомості респондентів західного регіону образ нації є безсумнівно позитивним, що підтверджується семантичним наповненням вищезазначених факторів.

У результаті факторизації поняття «нація» студентами східного регіону було виділено 6 факторів (доля поясненої дисперсії – 69,9%). Перший фактор (13,7% поясненої дисперсії) увібрав у себе шкали: добрий (0,788), веселий (0,743), приємний (0,641). Фактор одержав назву *Позитивна оцінка*. Другий фактор, що пояснює 11,3% дисперсії, включив у себе шкали: мужній (0,728), вільний (0,724), могутній (0,613), цілий (0,600). Фактор прочитується як *Маскулінність*. Третій фактор (10,5%) склали три шкали: близький (0,687), український (0,672), рідний (0,649), що дозволяє визначити зміст фактору як *Близькість рідного*. Четвертий фактор (9,2%) утворюють шкали: розумний (0,672), молодий (0,630). Фактор *Розум і Молодість*. П'ятий фактор (8,8%) вичерпується шкалами: самобутній (0,756), зрозумілий (0,691). Фактор *Самобутність*. Шостий фактор (8,5 %) становлять дві категорії: гордий (0,808), шляхетний (0,658). Фактор прочитується як *Шляхетність*.

Отже, за результатами семантизації категорії «нація» студентська молодь східного регіону України наділяє свою національну спільноту суто позитивними характеристиками, такими як, доброзичливість, мужність, розум, молодість, самобутність та шляхетність.

Таким чином, можемо зробити наступний висновок стосовно інтерпретації результатів методики семантичного диференціалу – респонденти всіх чотирьох груп досліджуваних високо позитивно оцінили семантизовану категорію «нація». В жодній групі респондентів не було зафіксовано

негативних характеристик нації, а це є показником високого рівня національної самосвідомості української молоді.

З огляду на виявлення загальної тенденції до позитивного оцінювання концепту «нація», цілком логічним бачиться порівняльний аналіз психосемантики всіх чотирьох груп досліджуваних з метою виявлення особливостей позитивного сприйняття нації серед досліджуваних груп. Особливості оцінювання категорії «нація» студентами північного, південного, західного та східного регіонів України представлені у таблиці.

Таблиця – Факторна картина оцінок категорії Нація

Північний регіон	Південний регіон	Західний регіон	Східний регіон
Позитивна оцінка; Щастя бути вільним; Простота; Цілісність; Фемінність.	Позитивна оцінка; Близькість рідного; Природність; Самобутність; Простота; Молодість; Маскулінність.	Позитивна оцінка; Привабливість; Шляхетність; Щирість; Молодість; Близькість.	Позитивна оцінка; Маскулінність; Розум і молодість; Самобутність; Шляхетність; Близькість рідного.

Змістова інтерпретація факторної картини оцінок категорії *Нація* українськими студентами лежить, безсумнівно, у площині абсолютно позитивного оцінювання, однак має відмінності (особливості) з урахуванням регіонального аспекту.

Отже, першою особливістю, на наш погляд, є відмінність наповненості першого фактора у групі досліджуваних західного регіону України від змісту першого фактора інших груп досліджуваних. Перший фактор завжди є головним, основним (охоплює найбільший відсоток дисперсії). Наповненість головного фактора серед всіх досліджуваних груп є суто позитивною, однак якщо північний, південний та східний регіон «схожі» за дескрипторами, що його наповнюють, то західний регіон вказує на дещо відмінний зміст. Студенти західного регіону надають перевагу таким характеристикам нації як українська, шляхетна та самобутня. Групи студентів північного, південного та східного регіонів України наділяють націю «стандартно позитивними» характеристиками, такими як приємний, добрий, веселий, гарний.

Особливим фактором (таким, що виділяється поміж факторної картини оцінок інших досліджуваних груп) є фактор *Щастя бути вільним*, отриманий у групі студентів північного регіону. Фактор вміщує дві шкали: щасливий та вільний. Таке поєднання (кореляційний зв'язок між шкалами) є унікальним через відсутність аналогічного інтракореляційного зв'язку у будь-якому іншому факторі всіх груп досліджуваних. Це означає, що такі конструкти як *щастя* та *воля* є дуже близькими у семантичному полі національної самосвідомості студентів північного регіону України.

Необхідно зауважити, що деякі фактори є повторюваними або схожими за своїми складовими (шкалами). Так, наприклад, фактор *Простота* зустрічається у факторній картині оцінок студентів північного та південного регіонів України. Фактор *Молодість* присутній у факторній картині оцінок студентів південного та західного регіонів України. Особливу увагу привертає фактор, експлікований в ході факторизації поняття *Нація* студентами східного регіону, який утворюється двома шкалами – молодий та розумний. Для студентів східного регіону нація представляється молодою та розумною, і між цими поняттями для респондентів саме цієї групи є певний зв'язок.

Особливу увагу привертають фактори, що вказують на статевопсихологічну ознаку нації: фактор *Фемінність* та фактор *Маскулінність*. Група досліджуваних західного регіону не характеризує націю за ознакою маскулінності-фемінності (або така характеристика не є значимою для цієї групи респондентів) на відміну від респондентів північного, південного та східного регіонів України. Необхідно зауважити, що для групи студентів північного регіону нація наділяється ознаками фемінності, натомість, для студентів південного та східного регіонів України нація більшою мірою є маскулінною. Так, наприклад, у респондентів східного регіону фактор *Маскулінність* утворюється дескрипторами мужній, вільний, могутній, цілий. Досить схожим за змістовим наповненням є фактор *Маскулінність* у факторній картині оцінок групи досліджуваних південного регіону України: утворюється дескрипторами мужній та могутній. Здавалосьь, що «жіночність української

нації» беззаперечно, однак за результатами нашого дослідження не для всіх представників України нація – це суто жіночий образ; для жителів південного та східного регіонів України нація постає в чоловічому та мужньому образі.

Ще однією особливістю, яка об'єднує групи східного та південного регіонів України, є спільний для обох груп фактор під назвою *Близькість рідного*. Цей фактор зустрічається в факторній картині оцінок як студентів південного регіону, так і східного, що вказує на взаємозв'язок таких характеристик як *близький* та *рідний*. Для респондентів цих двох груп нація сприймається рідною, якщо вона близька. Близькість може означати відповідність власним (регіональним) психологічним характеристикам. В даному контексті це розуміється нами так: критерій психологічної близькості є необхідною умовою для того, щоб націю вважати рідною.

Психосемантичною особливістю самосвідомості респондентів північного регіону є фактор, що отримав назву *Цілісність*. Особливість цього фактору виявляється в тому, що він зустрічається в факторній картині оцінок лише респондентів північного регіону. Цілісність як характеристика нації не є основною в семантичному полі студентів західного, східного та південного регіонів України. Представники північного регіону вважають націю цілісною, і, можливо, більше за інших відчувають відповідальність за збереження цілісності своєї країни.

Висновки. Узагальнюючи отримані в ході факторизації поняття *Нація* дані, можемо зробити наступні висновки: ключове поняття національної самосвідомості оцінюється абсолютно позитивно респондентами всіх досліджуваних груп. *Спільним* для всіх респондентів є те, що нація наділяється такими характеристиками, як приємна, добра, гарна, весела, дружня. Разом з тим, необхідно звернути увагу на особливості оцінних характеристик нації в психосемантичному просторі представників різних регіонів України. Ми визначили *специфічні* фактори, які притаманні певній досліджуваній групі та виокремлюють її посеред інших (не повторюються, не мають аналогів): фактори *Щастя бути вільним*, *Цілісність*, *Фемінність* є психосемантичними

особливостями респондентів північного регіону України; фактор *Природність* є психосемантичною особливістю південного регіону України; фактор *Розум і Молодість* є психосемантичною особливістю студентів східного регіону України; фактор *Щирість* є психосемантичною особливістю західного регіону України.

Також нами були виокремлені фактори, що є однаковими для декількох досліджуваних груп (так звані парні порівняння): фактори *Маскуліність* та *Близькість рідного* присутні у факторній картині оцінок респондентів східного та південного регіонів України; фактор *Простота* наявний в факторній картині оцінок респондентів південного та північного регіонів України; фактор *Шляхетність* зустрічається в факторній картині оцінок респондентів східного та західного регіонів України.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Перспективою подальших наукових розвідок є розширене вивчення психосемантичного поля національної самосвідомості студентської молоді України (наприклад, семантична диференціація конструктів «моя нація в минулому», «моя нація в майбутньому», «Я як представник своєї нації» тощо).

Список використаної літератури

1. Березін А. М. Психологічні чинники генезису національної самосвідомості особистості. – Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Андрій Миколайович Березін – К., 2002. – 208 с.
2. Бойко С. М. Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір: дис... канд. філос. наук: 09.00.12. / Світлана Миколаївна Бойко ; Центр українознавства Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 200 арк.
3. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : дис... д-ра пед. наук: 13.00.07 / Вячеслав Вікторович Борисов. ; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Т., 2006. – 453 с.
4. Боришевський М. Й. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / М. Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.

5. Михневич О. А. Национальное самосознание как интегративный признак нации / О. А. Михневич, В. Г. Япринцев. – Минск: Харвест, 2007. – 318 с.
6. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Піонтковська Діана Володимирівна ; Нац. ун-т «Остроз. акад.». – Острого, 2017. – 20 с.
7. Співак Л. М. Психологічні основи розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Співак Любов Миколаївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2016. – 491 с.
8. Соколова В. Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Соколова Вікторія Федорівна; Херсон. Держ. Ун-т. – Херсон, 2009. – 238 с.
9. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Шевченко Олена Василівна ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2005. – 213 арк.
10. Лозова О. М. Методологія психосемантичних досліджень етносу : монографія / О. М. Лозова. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 176 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Лозова О. М.

Гафиагулина А. Семантическая дифференциация ключевого понятия национального самосознания студентов

Статья посвящена исследованию содержательного аспекта национального самосознания студенческой молодежи Украины. Выделены и описаны характерные особенности семантической дифференциации ключевого понятия национального самосознания («нация») студентами северного, южного, западного и восточного регионов Украины. Выявлена общая тенденция к положительной оценке своей нации. На основании факторного анализа определены общие и региональные особенности оценки своей нации украинскими студентами.

Ключевые слова: *национальное самосознание, нация, психосемантика, семантический дифференциал, студенты, Украина.*

Gafiatulina A. Semantic differentiation of basic concept of the national self-consciousness by students

As the title implies the article describes semantic differentiation of basic concept of national self-consciousness by students. One of the main factors determining the process of democratic development of the state is the formation of the national consciousness of its young citizens. The article deals with semantic component of national self-consciousness. The basic concept of national self-

consciousness is the nation. Semantic characteristics of self-consciousness are investigated by the method of semantic differential. Psychosemantic approach considers social consciousness by studying the value-semantic sphere of its subjects. The partial semantic differential by Lozova O.M. was used. Students were asked to evaluate the nation in 23 pairs of adjunctive antonyms, such as pleasant-unpleasant, native-foreign, friendly-enemy and others. The characteristic features of the semantic differentiation of "nation" by students of the northern, southern, western and eastern regions of Ukraine are described. From the results it is concluded that there is a common and a difference in semantic differentiation of basic concept of national self-consciousness by students. A general tendency towards a positive assessment of nation is revealed. The specific factors were identified: Happiness to be free, Integrity, Femininity (psychosemantic features of respondents from the northern region of Ukraine), Naturalness (psychosemantic feature of respondents from the southern region of Ukraine), Mind and Youth (psychosemantic feature of respondents from the eastern region of Ukraine), Sincerity (psychosemantic feature of respondents from the western region of Ukraine). The factors that are the same for several groups are identified: Masculinity and Proximity are present in the factorial assessment of respondents from the eastern and southern regions of Ukraine; Simplicity is present in the factorial assessment of the respondents from the southern and northern regions of Ukraine; the Nobleness is found in the factorial assessment of respondents from the eastern and western regions of Ukraine.

Key words: *national self-consciousness, nation, psychosemantics, semantic differential, students, Ukraine.*